

Łukasz Dominiak

Gotycki kafel piecowy z ulicy Grodzkiej w Bydgoszczy

Omawiany zabytek został znaleziony podczas nadzoru archeologicznego prowadzonego w trakcie modernizacji budynku PZU przy ulicy Grodzkiej w Bydgoszczy. Nadzór był prowadzony w 1990 r. przez archeologów z Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Bydgoszczy.

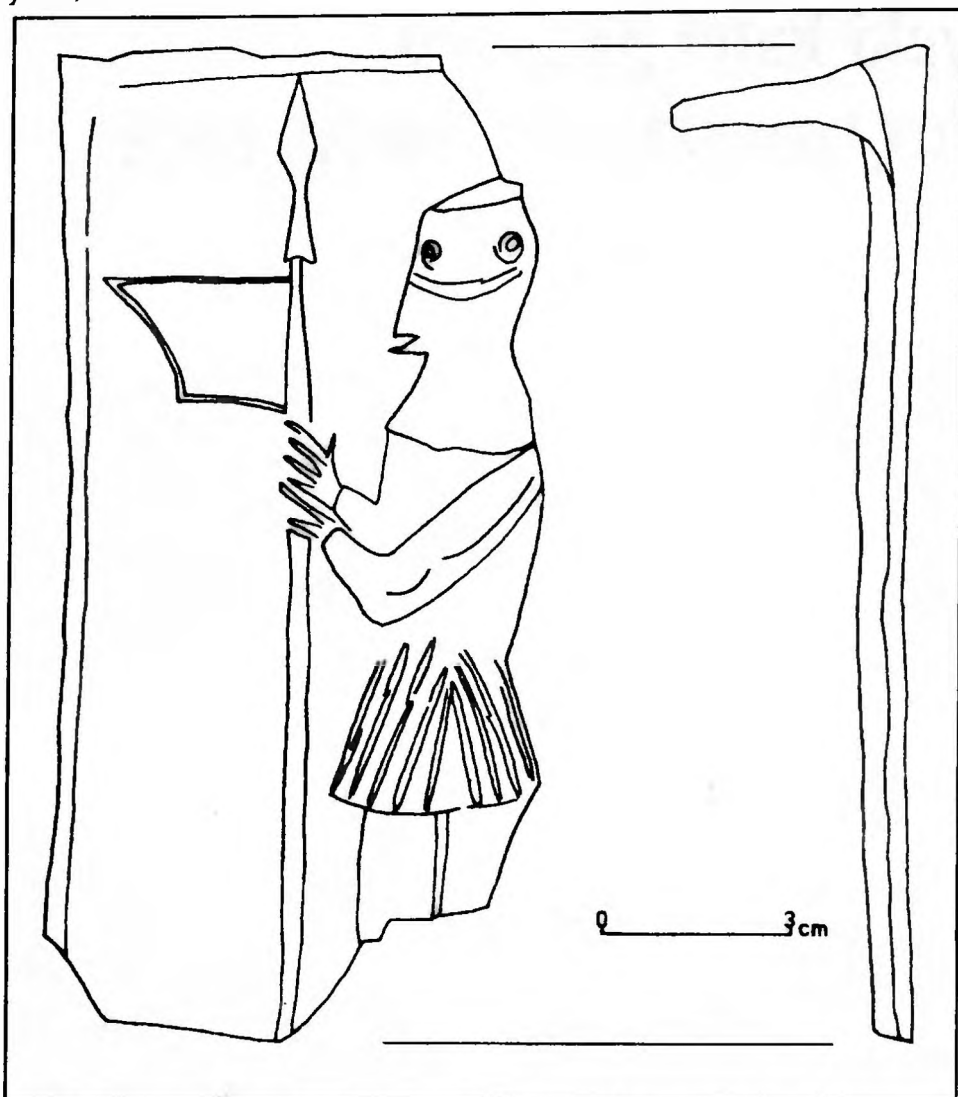
Okoliczności znalezienia opisywanego kafla były przypadkowe i dlatego nie są znane bliższe szczegóły dotyczące jego dokładnego zlokalizowania. Wiadomo jedynie, iż kafel ten został odkryty w gruzowisku, ok. 1,5 m od powierzchni gruntu. Opisywany kafel należy traktować jako zabytek luźny, gdyż razem z nim nie odnaleziono innego materiału. Zabytek znajduje się w zbiorach Instytutu Historii Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.^a

Analiza techniczno-technologiczna

Zachowany fragment kafla ma wymiary: 16 cm długości i ok. 8 cm szerokości, mierzonych w najdłuższym i w najszerszym miejscu. Niestety, żaden z boków nie zachował się w całości, w związku z czym można się tylko domyślać ich pierwotnych wymiarów. Przełam lica jest jednolitej, bardzo charakterystycznej dla kafla płytkowych barwy – ceglastej.¹ W użytej do wyrobu lica masie garncarskiej zastosowano domieszkę schudzającą w postaci średniej ilości drobnoziarnistego piasku.² Kołnierz omawianego kafla, połączony z licem pod kątem nieco mniejszym niż 90°, nie zachował się w całości (wysokość zachowanej części – ok. 3 cm). Jego przełam jest barwy brunatnej ze średnioziarnistą domieszką piasku. Na styku kołnierza z licem, od strony wewnętrznej, widać ślady listwy (częściowo w postaci negatywu) łączącej oba elementy kafla. Cała zewnętrzna powierzchnia kafla jest pokryta zachowaną w dobrym stanie polewą koloru oliwkowego. Polewa ta przybiera intensywniejszy kolor w zagłębieniach lica, natomiast na elementach wypukłych (ornament, obramienie) staje się jasnobrązowa. Obramienie omawianego kafla jest bardzo niskie – 2 mm (niższe od płaszczyzny ornamentu) i dość nietypowe.³ Analogiczne obramowanie spotyka się na gotyckich kaflach z Biecza.⁴ Ze względu na dużą ilość użytej polewy obramowanie widoczne jest nie jako wypukłość, lecz jako jasnobrązowy pas wzdłuż obu boków. Od strony wewnętrznej widać ślady obmazywania cienką warstewką gliny, która w trakcie użytkowania kafla przybrała kolor czarny.

a) Za udostępnienie zabytku dziękuję dr. Jackowi Woźnemu z Katedry Archeologii Instytutu Historii Akademii Bydgoskiej.

Opisywany kafel należy do grupy kafla formowanych w matrycach z ręcznie dolepianym kołnierzem. Zabytek dotrwał do naszych czasów w około 50-60% swej pierwotnej całości (rys. 1).

Rys. 1. Lico gotyckiego kafla piecowego z wizerunkiem „strażnika”

Analiza stylistyczna

Odcisnięty w matrycy ornament figuralny jest zrobiony dość niestarannie. Można to tłumaczyć tym, iż najpewniej użyto mało precyzyjnej matrycy glinianej lub drewnianej.⁵ Utrudnia to interpretację przedstawionej postaci, o której można powiedzieć, że jest ukazana niedokładnie i w sposób mocno uproszczony. Widać to najwyraźniej w wizerunku dłoni, głowy i twarzy.

Przedstawioną na licu postać można nazwać „strażnikiem” trzymającym włócznię z proporcem. Górna część jego ciała (od pasa w górę) jest ukazana z profilu, natomiast dolną (od pasa w dół) widzimy *en face*. Jest to sposób, który dość jednoznacznie został zarzucony w renesansie, co potwierdza gotycki rodowód omawianego zabytku. Przedsta-

wioną poniżej analizę stroju „strażnika” można odnieść do panującej w późnym średniowieczu mody, co może uwiarygodnić relief jako wyznacznik chronologiczny.⁶ Należy przy tym pamiętać, że ubiór w Polsce późnośredniowiecznej pozostawał pod dużym wpływem wzorów zachodnioeuropejskich: niemieckich, francuskich i flamandzkich.⁷

Najbardziej wyeksponowanymi częściami ubioru „strażnika” są: nakrycie głowy oraz okrycie bioder (tors jest zupełnie niewidoczny, zasłonięty przez odkryte ramię, a odsłonięte nogi widać jedynie do kolan). Wybranie do analizy właśnie tych elementów jest podyktowane ich dość dobrą czytelnością.

Głowa „strażnika” jest niewątpliwie okryta kapturem kolczym, spod którego wystaje wypełnienie. Należy zauważyć, że w późnym średniowieczu kaptur kolczy jest uzbrojeniem już bardzo przestarzałym, wręcz nie używanym na polach bitew. Dolny element ubioru „strażnika” pasuje wyglądem najbardziej do męskiej części późnośredniowiecznego stroju, zwanego *robe*, bardzo popularnego na zachodzie Europy.⁸ Widoczny na reliefie, mocno skrócony rodzaj *robe*, pojawił się około 1445 r.⁹ Pojawienie się około 1430 r. przypominającego sukienkę ubioru w stroju męskim było podyktowane stopniowym zanikaniem dużych form na rzecz drobiazgowego wykończenia całości i ułożenia sztywnych, niezmiennych fałdów¹⁰, takich, jakie widnieją na omawianym przedstawieniu. Analizując te dwa elementy ubioru, nie sposób nie dostrzec pewnej bardzo istotnej sprzeczności. Kaptur kolczy jest częścią uzbrojenia, natomiast *robe* to typowy ubiór dworski. Przedstawiona na omawianym kaflu postać nie może więc być ani dworzaninem, ani tym bardziej przygotowanym do walki wojownikiem. Kimże więc jest, a właściwie kogo ukazuje? Okazuje się, że przedstawienia figuralne sztuki polskiej XV w. nie odbijały rzeczywistości danej epoki, gdyż style Europy Zachodniej były przenoszone do Polski bardzo szybko i tylko w obrębie samej sztuki ikonograficznej, z pominięciem kultury realnej.¹¹ „Strażnik” z opisywanego kafla piecowego byłby więc ciekawym przykładem eklektycznego przedstawienia kilku cech ubioru z różnych, nie tylko chronologicznie, stylów, który nie miał swego pierwowzoru w rzeczywistości. To mogłoby tłumaczyć nieco dziwaczny wygląd opisywanej postaci.

Na podstawie analizy ubioru postaci przedstawionej na omawianym kaflu można stwierdzić, że: połowa XV w. (pojawienie się *robe*) to dolna granica chronologiczna dla produkcji omawianego kafla oraz przedstawionej postaci nie można traktować jako przykładu, w jaki sposób ubierano się w Polsce w połowie XV w.

Prezentowany kafel ze względu na ornament jest raczej nietypowy, więc trudno odnaleźć analogie. Dodatkowym utrudnieniem jest również fakt, że zbiory kafla gotyckich są w ogóle bardzo skromne.¹² Pewne podobieństwa stylistyczne można odnaleźć na jednym z kafla wawelskich¹³ oraz na kaflu ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku.¹⁴

Chronologia, wnioski

Chronologia prezentowanego kafla zamyka się między połową i końcem XV w. Zostało to ustalone przede wszystkim na podstawie ornamentu (ubiór i sposób przedstawienia postaci), koloru polewy oraz zbieżnych z ustalonymi¹⁵ dla gotyckich wymiarów kafla. Ze względu na brak dużej części kafla nierozstrzygnięte pozostają kwestie pierwotnego kształtu, dokładnych wymiarów czy umiejscowienia w konstrukcji pieca. Bardzo prawdopo-

dobne, że opisywany kafel stanowił element bliżej nieokreślonego założenia zdobniczego, pokrywającego dużą część pieca.¹⁶ Trudno bowiem mniemać, aby jeden „strażnik” sam w sobie stanowił ozdobę.

Omawiany kafel został znaleziony w bezpośredniej bliskości miejsca, w którym niegdyś stał zamek bydgoski i, według mnie, należy go z tym miejscem łączyć. W tym czasie w Bydgoszczy, oprócz zamku, brak jest innych założeń architektonicznych, mogących pokusić się o zamówienie pieca kaflowego z kafli płytkowych, które były wtedy niewątpliwą nowością. Przypomnijmy, że najstarsze znane dotąd kafle z Bydgoszczy pochodzą z Wyspy Młyńskiej i dotyczą już XVI w.¹⁷

Czy zamek bydgoski już pod koniec XV w. mógł posiadać piece kaflowe? Wiemy, że zamek ten należał do jednych z największych wybudowanych za czasów Kazimierza Wielkiego w Polsce¹⁸. Był również dość „komfortowy”, gdyż książę pomorski Każko ze wszystkich swoich siedzib najbardziej lubił właśnie zamek bydgoski. Moim zdaniem, gotycki kafel odnaleziony przy ulicy Grodzkiej stanowi przyczynek do postawienia tezy o wczesnym zastosowaniu pieców kaflowych w tymże zamku. Brak materiału archeologicznego w postaci innych fragmentów kafli nie pozwala na razie tej tezy rozwinąć i zweryfikować.

Przypisy

- 1 W. Matuszewska-Kola, *Kafle piecowe odkryte podczas badań archeologicznych w Mogilnie*, [w:] „Materiały sprawozdawcze z badań zespołu pobenedyktynskiego w Mogilnie”, z. 1, Warszawa 1980, s. 38-52.
- 2 M. Dąbrowska, *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII w.*, „Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej”, t. 58 z 1987 r., s. 50.
- 3 J. Okoński, *Z badań nad typologią i zmiennością dekoracji kaflowych w Polsce*, Warszawa 1988, s. 52.
- 4 T. i G. Ślawscy, *Garncarstwo i kaflarstwo w Bieczu od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, [w:] „Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych”, Materiały z konferencji Rzeszów 21-23 IX 1993 pod red. A. Gruszczyńskiej i A. Targońskiej, Rzeszów 1994, s. 211-233.
- 5 J. Okoński, op.cit., s. 49.
- 6 Tamże, s. 46.
- 7 M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968, s. 281.
- 8 Tamże, s. 206 i nast.
- 9 Tamże, s. 207.
- 10 Tamże, s. 206.
- 11 Tamże, s. 291.
- 12 M. Dąbrowska, op.cit., s. 89.
- 13 Tamże, il. II, 3, 19.
- 14 *Kafle gdańskie XV-XVIII w. ze zbiorów Muzeum Narodowego w Gdańsku*, Słupsk 1989, il. 4.
- 15 M. Dąbrowska, op.cit., s. 89.
- 16 Tamże, s. 124.
- 17 A. Świątkiewicz-Siekierska, J. Woźny, *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie dawnej mennicy w Bydgoszczy – stanowisko 3*, „Komunikaty Archeologiczne”, t. 6 z 1994 r., s. 111-134; J. Woźny, *Kafle z badań archeologicznych w 1993 r. na terenie dawnej mennicy bydgoskiej*, „Kronika Bydgoska” t. 15, s. 111-117.
- 18 L. Łbik, *Zamek w Bydgoszczy*, „Komunikaty Archeologiczne” t. 6, Bydgoszcz 1994, s. 135-156.